

vətənpərvərlik və s.) inkişaf etdirmək üçün ona göstərilən təsir” , “yaşlı nəslin qazandığı sosial təcrübənin gənc nəslə verilməsi” və s.

Həmin təriflər tərbiyə prosesinin mahiyyəti bu və ya digər dərəcədə açır. Bir qədər də dəqiq ifadə etməli olsaq, tərbiyəyə belə tərif verə bilərik: tərbiyə dedikdə, bu və digər keyfiyyəti inkişaf etdirmək, davranış təcrübəsini formalaşdırmaq üçün tərbiyəçinin (valideynin, müəllimin) tərbiyə olunana (uşağa, şagirdə) mütəşəkkil, məqsədyönlü, planlı, sistemli və fasiləsiz təsir göstərməsi prosesi başa düşülür. “Tərbiyə” sözü son dərəcə geniş anlayışdır. Çox zaman “təhsil” və “təlim” də onun tərkibində nəzərdən keçirilir, hətta pedaqogikaya tərif verərkən ona “tərbiyə” haqqında elm kimi yanaşırlar. Bu, görünür, təhsil və təlim anlayışlarına nisbətən tərbiyə anlayışının daha erkən meydana gəlməsilə bağlıdır. İlk insanlar məhz tərbiyə edə-edə övladlarına bilik, bacarıq, vərdislər qazandırırtdılar. İngilis dilində “*education*” sözü var. O, eyni zamanda həm tərbiyə, həm təhsil, təlim, maarif, həm də ən əsası, “pedaqogika” mənasını verir.

Bu gün çox təlatümlü bir dövrdə yaşayırıq. Belə bir vaxtda, təbii ki, tərbiyə prosesini köhnə sxemlər, modellər üzrə qurmaq olmaz. Biz cəmiyyətdən ayrı yaşamırıq və cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklərə biganə qala bilmərik. Eyni zamanda həmin dəyişikliklər bu və ya digər dərəcədə hər bir şəxsin həyatına da öz təsirini göstərir.

Özünü-tərbiyə dedikdə, şəxsiyyətin (şagirdin, uşağın) ictimaiyyətin təqdir etdiyi müsbət keyfiyyətləri və davranış təcrübəsini özündə təkmilləşdirmək; mənfi sifətlərdən və naqis hərəkətlərdən azad olmaq üçün öz üzərində sistemli, məqsədyönlü və planlı şəkildə apardığı dərkedilmiş fəaliyyət anlaşılır.

Gənc nəslin tərbiyəsi diqqətdən yayınmır. Ailədə valideynlər, məktəbdə pedaqoji kollektivin üzvləri şagirdlərin tərbiyəsi qayğısına qalırlar. Nəticədə məktəblinin müsbət mənəvi keyfiyyətləri inkişaf edir, o, nümunəvi davranış təcrübəsinə yiyələnir, intizamı gözləyir. Hələ vaxtilə bu həqiqəti aydın başa düşən Şeyx Şihabəddin Sührəvərdi deyirdi: “Tut yarpağı tədricən atlas olduğu kimi, düzgün təlim-tərbiyə sayəsində hər bir şəxs də get-gedə həqiqi insana çevrilə bilər”.

Əlbəttə, pedaqoji təsirlərə biganə qalan uşaq və yeniyetmələrə də rast gəlinir. Başqaları tərəfindən aparılan tərbiyə ilə yanaşı, hər bir kəs, o cümlədən şagirdlər özləri də öz tərbiyələri ilə məşğul olmalıdırlar. Bu, özünütərbiyədir. Yaxşı görünmək, başqalarının rəğbətini qazanmaq, insanlara və cəmiyyətə faydalı olmaq arzusu insanı özünütərbiyəsi qayğısına qalmağa sövq edir. Lakin heç də hamı özünütərbiyə ilə məşğul olmur. İnsanı (şagirdi) buna daxili tələbat məcbur etməlidir.

Tərbiyə və özünütərbiyə bir-birinə möhkəm tellərlə bağlıdır. Özünütərbiyə düzgün aparılan tərbiyənin nəticəsində meydana gəlir. Deməli, özünütərbiyə tərbiyədən bilavasitə asılı olan pedaqoji prosesdir. Tərbiyənin müəyyən bir formasıdır. Tərbiyə olmadan özünütərbiyədə yüksək nəticələr qazanmaq qeyri-mümkündür. Özünütərbiyənin səciyyəvi xüsusiyyəti bundan ibarətdir ki, şagird tərbiyənin obyektindən onun subyektinə keçir. Özünütərbiyə məktəblidən yüksək şüurluluq və məqsədaydınlığı tələb edir. Özünütərbiyədə şüurluluq o deməkdir ki, şagird daxili təhrikəci motivlərin köməyi ilə özü, heç kimin diqqəti olmadan özünütərbiyəsi ilə məşğul olur. Ona görə də deyirlər ki, özünütərbiyə insanın təkmil, kamil görünməkdən ötrü şüurlu cəhdi ilə əlaqədardır. Özünütərbiyədə məqsədaydınlığı budur ki, yeniyetmə yaxşı təsəvvür etməlidir ki, o özündə hansı keyfiyyətləri inkişaf etdirmək, hansı mənfi keyfiyyətlərdən və davranış təcrübəsindən yaxa qurtarmaq istəyir. Özünütərbiyədə şüurluluq və məqsədaydınlığı ilə yanaşı bu işə müntəzəm səy də tələb olunur. Şagird öz tərbiyəsi (özünütərbiyəsi) qayğısına qalmalıdır.

Özünütərbiyə mexanizminin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə və münasibətdə olan iki tərəfi vardır: 1) subyektiv, daxili (özünüdərk, özünəöhdəlik, özünüidarə, özünütənqid, özünüqiymətləndirmə və s.);

2) obyektiv, xarici (xarici aləmdəki rəngarəng fəaliyyət).

Özünütərbiyənin ilk rüşeymləri xeyli erkən – uşaq vaxtı yaranır. Oğlan və qızlar bu zaman öz davranışlarını hələ ki, şəxsiyyət keyfiyyətləri ilə əlaqələndirmirlər, lakin hansı hərəkətin başqalarına, valideynlərinə xoş gəlib-gəlməyəcəyini artıq bilirlər. Uşaq irəli sürülən tələbləri əsas götürərək, ata-anasını, baxdığı filmə, tamaşada

gördüyü, oxuduğu kitabda sevdiyi qəhrəmanı yamsılayaraq, çalışır ki, yaxşı olsun (“Mən də qəhrəman olacağam” və s.), pis keyfiyyətlərdən, davranış və rəftardan imtina edir. (“Daha söyüş söyməyəcəm”, “Balacaları incitməyəcəm” və s.).

Yeniyetməlik yaşında özünütərbiyə yeni xarakter alır. İnsanların hərəkət və əməllərindəki müsbət və mənfi tərəfləri görmək, başqaları ilə özünü müqayisə etmək, özünüqiymətləndirməyə cəhd və s. bu yaşda gənc nəsli özünütərbiyəyə istiqamətləndirən motivlərdir. Özünütərbiyənin komponentləri bunlardır: özünətəhqin, özünənəzarət, özününizamlama, özünəqiymət, özünə kənardan baxmaq bacarığı, özünəsərəncam, özünəöhdəlik, özünəməsuliyyət, özünütəhlil, özünəhesabat, özünütənqid və s. və i.a.

Yenidəntərbiyə dedikdə, tərbiyəçinin uşaqda təşəkkül tapmış yalnız mühakimə, mülahizə, baxış, əqidə və qiymətləndirmənin, habelə şəxsiyyətin formalaşması prosesinə əngəl törədən davranış təcrübəsinin dəyişdirilməsinə, yönəldilmiş məqsədəuyğun, mütəşəkkil, planlı və sistemli fəaliyyət nəzərdə tutulur.

Tərbiyəyə nisbətən yenidəntərbiyə daha çətin və uzunsürən prosesdir. Bir yandan şagirdə özünü göstərən mənfi hallar aradan qaldırılır, digər tərəfdən müsbət keyfiyyətləri inkişaf etdirilir. Bu isə asan başa gəlmir. Mənfi davranış təcrübəsi, ərtafdakılara xoşagəlməz münasibət və ünsiyyət tərzini artıq formalaşmışdır..

Tərbiyə prosesinin komponentləri. Şagirdlər arasında tərbiyə işlərinin səmərəli aparılması üçün tərbiyənin komponentlərini aydın təsəvvür etmək lazımdır. Həmin komponentlər aşağıdakılardır: tərbiyənin məqsəd və vəzifələri, məzmunu, prinsipləri, metodları, tərbiyə işinin təşkili formaları və s. Tərbiyənin mənşəyi, mahiyyəti, məqsədi barədə artıq danışdıq. Tərbiyənin ayrı-ayrı tərkib hissələri nəzərdən keçirilərkən vəzifələrə də toxunacağıq. Bu, bir həqiqətdir ki, tərbiyənin ümumi vəzifələri onun tərkib hissələrində öz əksini tapır. Bu və ya digər tərkib hissəyə aid olan vəzifə isə ümumi tərbiyənin vəzifələrindən irəli gəlir.

Tərbiyənin məqsəd və vəzifələri.

Müxtəlif ictimai-iqtisadi formasiyalarda tərbiyənin məqsədinə müxtəlif şəkildə yanaşmışlar. Hər bir dövrdə cəmiyyət üzvlərinin şəxsiyyətinə müəyyən tələblər verilmişdir. Antoqonist siniflərin mövcud olduğu ictimai-iqtisadi formasiyalarda